

Cultureel pluralisme avant la lettre: het Osmaanse Rijk

De artistiek vruchtbare samenleving van joden, christenen en moslims aan het hof van koning Alfonso X, 'de Wijze', in het dertiende-eeuwse Spanje vormde het vertrekpunt voor een intensief muzikaal programma van de Beursschouwburg. Maar ook in het Osmaanse Rijk leefden diverse volken (talen en religies) eeuwenlang tamelijk harmonieus samen dank zij een soort Belgische staatsstructuur: het 'milletstelsel'.

Laten we de blik eens wenden van het meest westelijke naar het meest oostelijke Zuid-Europese schiereiland, van Spanje naar de Balkan, en kijken hoe een andere islamitische staat, die een langer leven beschoren was, namelijk het Osmaanse Rijk, omging met etno-cultureel pluralisme. Meestal wordt het Osmaanse Rijk in discussies over etno-cultureel pluralisme over het hoofd gezien. Het geniet een slechte reputatie – ten onrechte, zoals straks moge blijken. Dat Osmaanse Rijk was net niet exotisch genoeg om een sterke fascinatie op Europeanen uit te oefenen – de 18de-eeuwse 'turcomanie' niet te na gesproken. Het was ook nooit een echte kolonie, waardoor antropologen en andere vorsers er minder gauw aan veldwerk gingen doen. De oostelijke flank van het Habsburgse Rijk was eeuwenlang door de Osmanen belaagd, waardoor in heel het Habsburgse Rijk – ongeveer in heel Europa dus – een vrijwel onverwoestbaar vijandbeeld ontstond. De Balkanvolken die in de 19de eeuw ontstonden hebben daar het hunne nog toe bijgedragen: de verdorvenheid van het Osmaanse Rijk leverde immers een legitimatie voor hun separatisme.

Het eeuwenlang tamelijk harmonieus samenleven van diverse volken (talen en religies)

in het Osmaanse Rijk wordt vanuit die vooroordelen bij voorkeur toegeschreven aan het repressieve karakter van wat op de Balkan gemeenzaam 'het Turkse juk' heet. Een betere verklaring levert evenwel het staal van politieke *high technology* dat *millet*-stelsel heet. Het *millet*-stelsel verleende een verregaande autonomie aan religieuze gemeenschappen die gebaseerd waren op de Openbaring, 'het Boek', de Bijbel – dus aan christenen van diverse denominaties en aan joden. Het ging om een vroeg-islamitisch gebruik, dat bijvoorbeeld ook de situatie van de Syrische christenen en van de Kopten in Egypte regelde. Het werd door de Osmanen na de val van Constantinopel in 1453 ingesteld en in de loop van de volgende eeuwen steeds meer geïnstitutionaliseerd.

Deze autonomie werd verleend op basis van onderwerping. Het weze dus duidelijk: er was geen sprake van gelijkheid tussen moslims en niet-moslims. Christenen en joden werden op vele manieren gediscrimineerd, maar ze konden wel relatief ongemoeid leven volgens 'hun eigen wet', konden veel aangelegenheden naar eigen inzicht regelen en werden maar zelden onder dwang geïslamiseerd. 'Pluralisme' is misschien niet de beste term om het *millet*-

stelsel te karakteriseren, 'verzuiling' lijkt er al meer op en het dichtst in de buurt komt 'apartheid'. Maar vóór de Verlichting kun je 'apartheid' een vorm van tolerantie noemen, en het institutioneel plaats bieden aan diverse religieuze gemeenschappen binnen de grenzen van één staat een vorm van pluralisme. Niet-christenen in West- en Centraal-Europa zouden toen met die 'apartheid' best tevreden geweest zijn, zoals de massale emigratie van sefardische joden uit Spanje en Portugal naar het Osmaanse Rijk illustreert. Sommige Turkse historici noemen het Osmaanse Rijk zelfs een seculiere staat, maar het gaat dan wel om een islamitische en een premoderne seculiere staat. Overigens zijn ook de huidige Westerse seculiere staten in grote mate christelijke seculiere staten, waarin (een vorm van) het christendom sociaal en vaak zelfs juridisch een bevoorrechte positie blijft genieten.

Er bestonden in het Osmaanse Rijk drie *millet*s: de orthodox-christelijke (of Byzantijnse), de Armeense en de joodse. Aan het hoofd van de orthodoxe *millet* stond de patriarch van Constantinopel, aan het hoofd van de Armeense de *katolikos*. Aangezien het judaïsme geen vergelijkbare hiërarchische structuur kent, werd de rabbijn van Istanbul beschouwd als de informele leider van de joodse gemeenschap.

De *millet* genoot doctrinaire autonomie: hij bepaalde zelf de leerstellingen van het geloof, zonder inmenging van het wereldse gezag. De *millet* had een grote juridische autonomie: de geestelijkheid velde vonnissen op basis van het kerkelijke recht in bijna alle aangelegenheden waarbij geen moslims betrokken waren. Niet alleen geschillen als die voorko-